

SÁMSKE JAZYKY

Andrej Števko

Kto sú Sámovia

- Autochtónny európsky národ, jediný pôvodný v severnej Európe
- Etnikum používajúce niekoľko odlišných jazykov, vzájomne nie sú väčšinou zrozumiteľné
- Vplyvom asimilácie a technického pokroku ustupuje tradičný spôsob života
- Rôzne druhy obživy v minulosti – nielen chov sobov
- Nie Laponci !

Kultúrne pozadie

- Pôvodne kočovný národ
- Pestrý náboženský život v minulosti – prírodné náboženstvo, uctievanie živých i neživých prírodných elementov, úcta k mŕtvym predkom, duchom a podobne
- Mnohé šamanské obrady a rituály
- Literatúra : *Václav Marek; Staré laponské náboženství*

Tradičný život a hodnoty

- Dôležitosť rodinných väzieb a súdržnosti rodiny
- Veľké vzdialenosti medzi komunitami (z toho dôvodu aj jazyková rozmanitosť)
- Záležal aj od skupiny, do ktorej konkrétnej obyvateľia patrili – pobrežní Sámovia, lesní Sámovia, horskí Sámovia...
- Snaha o zachovanie tradičnej kultúry napriek kolonizačno-asimilačnému tlaku

SÁMSKE JAZYKY

- Niekoľko väčších skupín
- V minulosti rozšírenie výrazne väčšie – dôkazom názvy Lapinlahti, Lappeenranta v južných a stredných oblastiach Fínska
- Postupne ovládnutie týchto oblastí fínskym obyvateľstvom
- Sámske etniká prinútené k odsunu na sever

Spoločné črty sámnských jazykov

- Dôležitosť prírodných elementov – mnoho pomenovaní v závislosti od skupiny Sámov (bohatosť lexiky pre sneh, sobov, ryby, jazerá a podobne)
- Živly ako božstvá – dôkazom napríklad rovnaké pomenovanie pre deň a Slnko – *beaivvi*, v severnej sámčine
- Veľká úloha ľudovej slovesnosti, písané pramene až výrazne neskôr v porovnaní s inými európskymi národmi

Spoločné črty sámnských jazykov

- Fenomén joiku – významný kultúrnotvorný činiteľ, tradičný hrdelný spev, ktorým sa vyjadrujú pocity, nálady, alebo sa jednoducho opisuje svet
- Jeho vplyv na fonetiku a fonológiu sámčiny
- V sámnských jazykoch časté pre nás netradičné javy – prídychy, ráz, vynechávanie hlások a podobne
- Gramatika – v slovesách duál, takmer všetky sámnske jazyky

Odlišnosti

- Gramatické kategórie – počet pádov, slovesné spôsoby a časy
- Množstvo špeciálnych grafém preberaných z iných jazykov
- Vyjadrovanie dĺžky vokálov a konsonantov – niekde zdvojená hláska, inde hláska s dĺžňom, existujú tiež veľmi dlhé hlásky (*overlong sounds*)
- Výslovnosť jednotlivých foném a realizácia palatalizácie

Prvé písomné pramene

- Písané slovo spočiatku nebolo pre Sámov dôležité
- Vzrast vzdelanosti a kultúrnej vyspelosti (v západnom zmysle) spojený s christianizáciou
- V 17.storočí snaha vzdelávať Sámov v náboženstve – nutnosť kňazov hovoriacich sámsky, keďže švédski a fínski sa nenaučili ich jazyk
- **1619** – **pastor Nicolas Andrae** – prvý sámskojazyčný misál a šlabikár
- Rozvoj tohto vzdelania v 18.storočí, v sámčine predovšetkým katechetická literatúra

Rozvoj sámskej písomnosti

- 1723 – nariadenie švédskeho kráľa, aby sa pri hlavných chrámoch zriadili školy
- Snaha vytlačiť negramotnosť obyvateľstva
- Príprava pastorov a kazateľov – aj v sámčine
- Stávajú sa dôležitými osobnosťami svojich komunít
- Postupovanie luteránskeho kresťanstva (neskôr lestadiánstva)
- Prvé periodikum v sámčine – *Nuorttanaste (Hviezda od východu)*.

Jazyk v umeleckej tvorbe

- Pred rokom 1800 v sámčine len jednotlivé básne
- Johannes Schefferus : v diele Lapponia (1673) dve básne v sámčine
- Prví sámski „spisovatelia“ – Lars Haetta, Anders Baer – 19.storočie – autobiografické diela v sámčine napísané vo väzení
- Vydané až v roku 1958 pod názvom *Viera a život* vo Fínsku
- Olaus Sirma – zbierka joikov a básní, ukážky v publikácií *Sámové...*

Bod zlomu v histórii Sámov

- 1751 – Nórsko a Švédsko podpísali Strömstadský dohovor, kde boli určené aj nové štátne hranice
- Sámovia sa ocitli v neistote, napríklad dedina Teno bola rozdelená medzi oba štáty
- Museli si vybrať občianstvo a neboli im priznané žiadne ďalšie špeciálne práva
- Postupne sa začalo na nich pozerať ako na menejcennú skupinu v rámci formujúcich sa nových štátov

Asimilácia Sámov v 19. a 20.storočí

- Vzostup nacionalizmu – idea jednonárodných unifikovaných štátov
- Výrazné prejavy najmä v Nórsku, neskôr vo Švédsku, menej vo Fínsku (po jeho osamostatnení)
- Snaha o vytvorenie jedného národa s jedným, väčšinovým jazykom
- Vplyv sociálneho darvinizmu (začiatok 20.storočia)

Odpor voči asimilácii

- Snaha sámskych literátov o dôkaz dôležitosti sámčiny
- Anders Larsen, Pedar Jalvi – časopisecké príspevky, sámske básne, snaha o antológiu
- 1906 – Isak Saba – Sami soga lavlla –uznaná za sámsku hymnu (Sámieana sámide!)
- Pedar Jalvi : 1915 – *Muottračalmit* (Vločky snehu) – sámčina ako vhodný jazyk na písanie a umeleckú tvorbu
- Matti Aikio – písal len nórsky, rezignoval na odpor k asimilácii, koncom života apologetické tendencie

Dôsledky

- Zatváranie sámskych tried a škôl
- Zákaz vyučovať v sámčine a používať ju v školách (1898)
- 1902 – zákaz tlmočníkov v úradnom styku
- Rezidenčné školy – deti odnímané rodinám a posielané na „prevýchovu“ do špeciálnych zariadení
- Zaostávanie rozvoja kultúry a literatúry
- Sprievodným javom aj rasizmus a vyčleňovanie Sámov
- Kritika : Kirsti Paltto – Guhtoset dearvan, min bohccot (Voijaa, minun poroni), v diele Sámové... poviedka *Školák* od Laily Stien.

Návrat sámskych jazykov

- Pričinilo sa oň sámske národné hnutie po druhej svetovej vojne
- Postupne sa znovu etabluje sámska literárna tvorba, obnovujú sa sámske inštitúcie a sámčina získava status menšinového jazyka
- V roku 2001 vo Fínsku priznané právo používať sámčinu v úradnom styku
- Švédsko, Nórsko – výlučné právo Sámov na chov sobov
- Literatúra ; *Veli-Pekka Lehtola: The Sami – History, Society, Arts*

Rozdelenie sámskych jazykov

- Severná sámčina – západné a východné nárečie. Západné – najsevernejšie oblasti Švédska a SZ Nórska, východné – Fínsko a stredný sever Nórska.
- Hranica prechádza približne medzi mestami Ennöntekiö – Fínsko a Kautokeino – Nórsko.
- Nárečia sú si vzájomne zrozumiteľné.
- SsamV – mun, SsamZ – mon (ja)
- Johan Turi : Mitalus sámiiid birra (1910) – v záp.nárečí

Severná sámčina

- Najrozšírenejší sámsky jazyk
- Približne 30 000 hovoriacich, z toho asi 7 000 na území Fínska
- Hranice jej územného rozšírenia – na juhu mesto Sodankylä vo Fínsku (mapa), v Nórsku mesto Kaitum na západe a Neiden na východe.
- **Prvá gramatika 1748** – pastor Knut Leem a 1781 veľký sámsko-latinsko-dánsky slovník

Fonetika a fonológia

- Výslovnosť pomerne nepravidelná
- Hlavný prízvuk na prvej slabike, v dlhších slovách na každej nepárnej vedľajší prízvuk
- Zvláštne fonetické javy – prídychy – napr. ak je slovo zakončené na –t, hláska sa nevyslovuje, ale miesto nej prídych.
- Interdentálne hlásky - ðð (ako anglické **th**e), ƿt – ako anglické **th**ink.
- Mäkkopodnebné záverové n – Nŋ
- Mäkké hlásky – š,ž,č, - Nils Stockfleth 1840

Gramatika

- Je pomerne komplikovaná a nepravidelná
- Výrazným javom je striedanie stupňov medzi tromi kategóriami slov – nepravidelné – spolu 175 skupín
- Mená – šesť pádov (NOM, GEN-AK, ILL, LOK, KOM, ESS)
- Slovesá – tri čísla, okrem SIN a PL aj duál
- Štyri spôsoby – podobne ako vo fínčine (indikatív, imperatív, kondicionál, potenciál)

Status severnej sámčiny dnes

- Zrejme najlepšie emancipovaný sámsky jazyk
- Rozsiahla literárna tvorba, umelecká aj faktografická
- Mnohé severosámske inštitúcie – divadlá, rádiostanice, noviny, spravodajstvo vo fínskej televízii po sámsky – Ođđasat
- vydavateľstvo DAT v Nórsku, sámsky parlament v Inari (Sajos),
- Inštitút sámškeho jazyka a kultúry Giellagas na univerzite v Oulu
- Najčastejšie vyučovaný sámsky jazyk (možnosť študovať aj na MU 😊)

Inarská sámčina

- Patrí k východosámskym jazykom
- V okolí jazera Inari na severe Fínska
- Do 300 hovoriacich
- Považujú sa za najpôvodnejších Sámov na území Fínska
- Hlavnou obživou bol rybolov, chov sobov v menšom
- Inarská sámčina je ťažko zrozumiteľná pre severných i skoltských Sámov

Písomné pamiatky

- 1854 – Elias Lönnrot – článok „Über den Enare-Lappischen dialect“, prvé pojednanie o inarskej sámčine
- 1859 – E.W. Borg - prvý šlabikár (*Anar sämi kiela Aapis kirje*) a katechizmus (*Ucca Katkismus*) v inarskej sámčine
- Hlavný kodifikátor súčasného jazyka – Lauri Itkonen, preložil viaceré náboženské diela do inarskej sámčiny
- Vlastný preklad biblického textu až v roku 1973 *Prvý list svätého apoštola Petra*, prel. Matti Morottaja
- V základných školách v oblasti výuka inarskej sámčiny od 80.rokov 20.storočia

Jazykové črty

- Fonetika – podobne ako severná sámčina, okrem toho \hat{A} \hat{a} – uzatvorené A, približne ako v anglickom člene a bed, a pen...
- Slovná zásoba : Ryba – FIN kala – Ssam guolli – Isam kyeli, mačka – FIN kissa, Ssam bussá, Isam kissá.
- Gramatika – podobne ako v severnej sámčine, pridané pády v menách – abesív, partitív, oddelený akuzatív

Skoltská sámčina

- Na území Fínska a Ruska
- Asi 350 hovoriacich
- V 20.storočí dosť upadala, neskôr snaha o jej záchranu a znovuzrodenie
- Skoltských Sámov pre ich odlišnosti často neakceptovali ani iné sámske skupiny
- Dôležitosť fenoménu *kielipesä* – „jazykové hniezdo“ – napríklad v Suonikylä (v minulosti významná sámska obec), Sevettijärvi atď.
- Spomedzi sámskych jazykov na území Fínska sa najviac líši od severnej sámčiny a fínčiny

Zvláštnosti

- Fonetika – viacero foném, ktoré sa inde nevyskytujú - Ķ ķ (približne *t'*), Ģ ģ (*d'*), Ō ō (asi ako estónske uzavreté „o“) a podobne
- Rovnako ako inarská sámčina 9 pádov, akuzatív a genitív v podstate splývajú
- Slovesá – ku štyrom tradičným časom pribúda optatív (špecifická forma imperatívu)
- Spisovný jazyk bol kodifikovaný až v 70. rokoch 20. storočia na základe nárečia oblasti Suonikylä
- Literárny jazyk : prvá modlitebná knižka až 1983, umelecká literatúra v 80.-90. rokoch 20. stor.
- Ssam – eadni, Sksam – jeä´n´n, Ssam – bussá – Sksam - kaass

Sámske jazyky v Rusku

- **Kildinská sámčina** – v strednej časti Kolského polostrova
- Asi 350 hovoriacich
- Spisovný štandard v 30.rokoch 20.storočia
- Veľmi ťažký osud za ZSSR – kolektivizácia, industrializácia, strata tradičného živobytia, nepriatelia štátu, popravy a väzenie
- Sámčina len v rámci rodiny alebo ako pracovný jazyk pri chove sobov
- V 90.rokoch dve zbierky básní simultánne v severnej a kildinskej sámčine

Sámske jazyky v Rusku

- **Terská sámčina** – východ polostrova Kola
- Najoptimistickejšie odhady 20 hovoriacich
- Používajú na zapisovanie striedavo cyriliku a latinku
- Presah aj skupiny skoltských Sámov
- *Akkalská sámčina* – v súčasnosti už zaniknutá, po násilnej smrti posledných hovoriacich 2005

Sámske jazyky vo Švédsku

- Po severnej sámčine je významná **Lulejská sámčina** – asi 1600 hovoriacich, 3 hlavné nárečia
- Je vzdialene zrozumiteľná so severnou sámčinou
- Bola materinským jazykom Larsa Leviho Laestadia
- V pravopise preberá niektoré znaky zo švédčiny – napr. Æ, Å...
- Sedem pádov, optatív
- Ortografia ustálená až v roku 1983, základy z roku 1890
- **1811 – prvý úplný preklad biblie do sámčiny, Per Fjellström**, lulejská a severná sámčina

Sámske jazyky vo Švédsku

- Ďalšie sámske jazyky – **umejská a pitejská sámčina** – len niekoľko desiatok hovoriacich, minimum literárnych diel
- Umejská sámčina – dôležitá úloha na začiatku vzdelávania Sámov, oblasť Lycksele
- 1873 – maďarský výskumník Jozséf Budenz – Sámovia vo viedenskom cirkuse – prvýkrát odlišená umejská sámčina
- Dve základné nárečia umejskej sámčiny – menšia miera striedania stupňov

Južná sámčina

- Uplatňuje sa najmä v Nórsku, menej vo Švédsku
- Oblasti Trondelagen, vo Švédsku kraje Jämtland a Västerbotten
- Pomerne životaschopná – do 600 hovoriacich
- Základy spisovného jazyka – pastor Per Fjellström, v 18.storočí
- Množstvo lexikálnych výpožičiek zo švédčiny

Zaniknuté sámske jazyky

- Akkalská sámčina (začiatok 21.storočia)
- Kemijská sámčina (19.storočie)
- 1648 – Johannes Tornaenius: *Manuale Lapponicum* – úryvky zo SZ, NZ, cirkevné hymny a piesne.
- Dohady o existencii sámskych jazykov na území severnej Karélie, žiadne záznamy
- Zapísaných pamiatok žiaľ minimum, väčšinou útržky
- Kemijská S – preklad Otčenáša a dva joiky
- Sámska lexika a etymológia prítomná v miestnych názvoch

Mestskí Sámovia

- Napr. vo Fínsku „kaupunkisaamelaiset“
- Žijú v metropolách severských krajín, sú plne asimilovaní
- Na prvý pohľad nerozoznateľní
- Zachovávajú si tradície a jazyk
- Vytvorené komunity a organizácie
- Prezentujú sa na výročné sámske dni
- Uchovávajú si hrdosť na sámsky pôvod

Literárna tvorba Sámov

- Sámska literatúra spája ľudovú slovesnosť s európskou naratívnou tradíciou
- Najvýznamnejší spisovatelia patria k skupine severných Sámov
- V minulosti dominancia lyriky, apologetické tendencie, neskôr presun k osobným motívom, rozvoj prózy a divadla
- Nils-Aslak Valkeapää, o.i. autor sámskeho „národného eposu“ *Beaivvi Áhčážan* (Slnko, môj otec). Všestranný umelec. Prepojenie umení. Zomrel 2001
- Kirsti Paltto, básne a séria noviel *Pas sa spokojne, sob môj* a *Utekaj, malý lišiak!*

Literárna tvorba Sámov

- Jovvna Ánde Vest – *Árbolaččat* (Dedičia)
- Ellen Marie Vars – *Kátja* (kritika internátnych škôl pre sámske deti)
- Významní lyrici – Rauni Magga Lukkari, Synnöve Persen, Hans Aslak Guttorm, Niilas Holmberg
- Kriminálne príbehy – Eino Guttorm
- Harald Gaski – umelecká aj faktografická tvorba, antológia sámskej literatúry v angličtine *In the Shadow of Midnight Sun*
- Olavi Paltto – súčasná tvorba, otázky nezakorenenosti, imigrácie, krízy identity...
- Sámske divadlo Beaivváš

Sámske inštitúcie

- Sámske parlamenty – Inari, Karasjoki, Kiruna, Ennontekiö
- Sámske centrum v Kautokeino
- Univerzita v Oulu – Giellagas-instituuti
- Univerzita v Tromsø – výuka južnej a severnej sámčiny
- Univerzita v Helsinkách – výuka severnej sámčiny
- Arcticum, Rovaniemi
- Sámske múzeum SIIDA v Inari – rozsiahla publikačná činnosť
- Sámske múzeá v Alte, Jokmokku
- Kielipesät – Skoltskí Sámovia

Kirjatori

Odporúčaná literatúra

- HINGAROVÁ, Vendula, Alexandra HUBÁČKOVÁ a Michal KOVÁŘ (eds.). *Sámové (The Sami): Jazyk, literatura a společnost (Language, Literature and Society)*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009.
- GASKI, Harald. *In the Shadow of the Midnight Sun. 1. Karasjoki: Davvi Girji, 1996.*
- HIRVONEN, Vuokko. *Voices from Sapmi: Sami Women's Path to Authorship*. Vaasa: DAT, 2008.
- LEHTOLA, Veli-Pekka. *Saamelais-kiista: Sortaako Suomi alkuperäiskansaansa?. Helsinki: Into, 2015. ISBN 978-952-264-458-9.*
- KOVÁŘ, Michal, ed. *Psaní je práce lenochů: Moudrosloví Laponska. 1. Praha: Pavel Mervart, 2016. ISBN 978-80-7465-202-8.*
- LEHTOLA, Veli Pekka. *Saamelaiset: Historia, yhteiskunta, taide. 2.dopl.vyd. Inari: Puntsi, 2015.*

Ďakujem za pozornosť 😊